

Dirigendi mõtlemismudelid ansambli mängu toetamiseks orkestris

Mihhail Gerts

Artiklis püütakse leida vahendeid ansambli mängu probleemide (orkestri lahusmäng, solisti ja orkestri lahus olemine jne.) dirigendipoolseks ennetamiseks. Eesmärgiks on tuletada süsteemseid mõtlemismudeleid, mis võimaldaksid dirigendil toetada orkestri koosmängu ning võimaluse korral hoida ettekandel ära ansambli mängu kaotuste teket. Koosmängu probleemide tekkimisel aitaks mõtlemismudelite rakendamine minimeerida muusikaliste kaotuste ulatust.

Mõtlemismudelite tuletamiseks analüüsib autor lõike oma doktoriõpingute ajal (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, 2007–2011) dirigeeritud teostest. (Artikli autor oli sel perioodil Rahvusooperi Estonia dirigent.) Tüüpsituatsioonide analüüsist tuletatakse mõtlemismudelid. Kirjeldatakse ka järelduste rakendamist praktilises töös. Peamiselt pärinevad analüüsitavad lõigud ooperite orkestrisaatega retsitatiividest, kuna neis on koosmängu probleemide kontsentratsioon suur. Lavamuusikale keskendub autor ka soovist seostada teoreetiline uurimus praktikas kogetud probleemidega. Metodoloogiliseks eeskujuks on dirigendi ja psühholoogi Georgi Jeržemski [Georgy Yezhensky] teadustööd, lisaks tuginetakse paljude dirigentide seisukohtadele. Artikkel põhineb autori 2011. aastal kaitstud doktoritööl (juhendaja prof. Toomas Siitan).¹

Probleemsete lõikude analüüsi tulemusena kujunes välja kolm printsiipi, mille eesmärgiks on abistada dirigenti muusikaliste kaotuste võimalikul ennetamisel, probleemi ilmumise korral aga võimalikult efektiivsel tegutsemisel.

1. Ennetava markeerimise printsiip. Pideva orkestrisaate puudumine (või selle hõredus) võimaldab solistil retsitatiivides eksponeerida sõna rütmi, kasutada *rubato*'t jne. Sellest tulenevad markeerimise põhiprobleemid, mis seisnevad solisti agoogilistele vabadustele reageerimises ja nendega haakumises.

Printsiibi tuumaks on ennetav markeerimine, millele vastavalt markeerib dirigent orkestrisaate pauseritud lõigud juba ette. Ennetav markeerimine võimaldab dirigendil võita aega reageerimiseks solisti retsiteerimisest tulenevatele meetrilistele kõikumistele. Printsiibi rakendamisel on otsese tegevusliku ennetamise määra võimalik varieerida, kasutades vajaduse korral printsiibi kahte pöördkuju: järgivat markeerimist ning pauside mahanäitamist. Säilitades pideva mõttelise ennetamise impulssi (mis tagab valmisoleku ootamatustele reageerida), on järgiv markeerimine muusika otsest kulgu kõige vähemal määral ennetav markeerimisviis. Selle rakendamisel markeerib dirigent pause solisti tempot järgides, kasutades solistipartii materjali meetrumitunnuse toetamiseks orkestris. Pauside (tühjade taktide) mahanäitamine ennetab aga muusika reaalsel kulgemisel kõige suuremal määral. Mahanäitamine vabastab teatud hetkeks osa orkestri (ja dirigendi) tähelepanust solisti jälgimisel, koondades selle vahetult järgnevale dirigendi auftaktile.

2. Arvestamise printsiip. On ilmne, et saatefaktuuri mängimisel tuleb arvestada solistiga. Sealjuures on ka orkestri saatefaktuuri mängul teatud seaduspärasused, millega arvestamine võimaldab dirigendil toetada ansambli koosmängu. Arvestamise printsiibi rakendamine baseerub orkestrantide iseseisva partiide suhestamise, s.t. solisti jälgimise ja temaga sünkroniseerimise teadvustamisel. Toetumine orkestri eneseregulatsiooni vahendite ei kahanda dirigendipoolse juhtimise vajadust ega aktiivsust, vaid stimuleerib orkestri omapoolset partiide suhestamist, mille toel võib saavutada ansambli parema koosmängu. Samuti võtab printsiip arvesse ka orkestri hilineemist, püüdes tagada orkestrile koosmängu sünkroniseerimiseks nõutavat ajaühikut, kuid tuletades samas dirigendile pidevalt meelde mõttelise ennetamise vajadust.

Arvestamise printsiip ehitub üldtuntud hingamisega arvestamise põhimõttele. Hingamisega arvestamisel püüab dirigent ette aimata laulja hingamiskohti ning arvestab nende lõikude takteerimisel laulja hingamiseks vajaliku (lisa)ajaga. Valmistades ette laulja hingamiseks kuluva ajaühiku vastava auftaktiga, nivelleerib dirigent võimaliku meetrilise nihke tekkimist orkestripartii ja laulja vahel.

¹ „Dirigendi kolm võimalikku mõtlemismudelit ansambli mängu toetamiseks orkestris“, https://www.ema.edu.ee/vaitekirjad/doktor/Mihhail_Gerts.pdf.

Lähtudes orkestrantide iseseisvast partiide suhestamisest solistiga oleks dirigendil võimalik käsitleda solisti hingamist ning *portamento*'t ansamblimängu toetamise vahendina. Mõlemas eelnimetatud vahendis on auftakti elemente, mis aitavad ühendada orkestripartiid solistiga. Haakudes ennetava markeerimise printsiibiga on arvestamise printsiibi kolmandaks komponendiks võtta arvesse solistidel sageli esinevat pauside lühendamise tendentsi. Nii saab (ennetava markeerimise printsiibi toel) ära hoida solistide oodatust kiiremast fraseerimisest tingitud ansamblimängu kaotusi.

3. Juhtimise printsiip. Juhtimise printsiibi rakendamise eesmärk on tagada solisti partii ning saatefaktuuri ühtsus ettekande vältel. Mõtlemismudel baseerub auftakti ajastamisel – solisti retsiteerimises on võimalik leida teatud pidepunkte, mis lihtsustavad auftaktide andmist ning toetavad ansamblipartnerites ühtse meetrumitunnetuse teket. Selleks ajastab dirigent võimalusel oma auftaktid solistipartiiga löögi- või silbipõhiselt. See hõlbustab orkestrantide iseseisvat partiide suhestamist solistiga, mis omakorda toetab ühtse meetrumitunnetuse teket, kindlustades orkestripartii õigeaegse sisseastumise. Printsiibi kandva telje moodustab dirigendi juhtiv impulss, mille kohaselt suunab dirigent ettekandel aktiivselt saatefaktuuri ning solisti. Seeläbi on võimalik hoida teose pidevat arengujoont (millest omakorda sõltub kuulaja tähelepanu köitmine) ning tagada otseselt paljude muusikaliste elementide koostoime. Juhtimise impulss tähtsustab veelgi tempomuutuste ning mitme solistiga ansamblike puhul, kuna siis hägustub orkestri jaoks partiide suhestamise alus. Juhtimisimpulsi toel on võimalik ka teadlik orkestri-saatega solistist etteminemine ettekande vormilise terviklikkuse eesmärgil.

Samuti võib juhtimisimpulss väljenduda teadlikus loobumises järgida solisti meetrilisi kõikumisi. Teatud olukordades (solisti eksimused, äärmuslikud agoogilised kõikumised, aga ka saatefaktuuri eripärad) võib püüdlus haakuda solistiga pigem suurendada muusikalisi kaotusi orkestris. Teadliku loobumise põhimõtet rakendades loobub dirigent lähtuvalt orkestripartii koordineerimise vajadusest teatud hetkel solisti järgimisest, tagades erinevate vahenditega (ühtlane takteerimine jm.) orkestri koosmängu.

Eeltoodud kolme printsiibi rakendamine ei tähenda mingil juhul ettevalmistatud mõtteliste või liigutustlike stampide kasutamist. Olles dirigendipoolse ettekande tervikliku juhtimise teenistuses, on printsiipide rakendamine üks dirigeerimiskompleksi vahendeid, millel on ka üksikuid võtteid siduv funktsioon. Nii saab dirigent näiteks ennetava markeerimise printsiibi abil (võites aega solisti agoogilistele vabadustele reageerimiseks) õigeaegselt ajastada järgneva *tutti* sisseastumise auftakt. Juhtimise printsiibi rakendamine võimaldab arvestada laulja hingamisega jne.

Printsiipide osa dirigeerimiskompleksis varieerub vastavalt konkreetsele olukorrale, olles kantud vajadusest tagada ansamblipartnerite ühtse meetrumitunnetuse järjepidevus ning ettekande terviklik juhtimine. Samuti on toodud mõtlemismudelid omamoodi „planeerimise relvaks” (Jeržemski [Yerzhemsky] 1993: 53, 232), mis aitavad dirigendil ettekandeprobleemideks valmistuda. Eraldi võetuna pole nendes vahendites midagi uudset – need on hästi teada igale dirigendile. Uudne võib olla nende asetamine praktikas kogetud probleemide konteksti ning püüd süstematiseerida üksikud vahendid laiematesse kategooriatesse, mis toetaksid dirigendi tegutsemist kriisisituatsioonis. Nagu on öelnud Daniel Barenboim, on „oma tegevuse mõtestamine igasuguse loomingulisuse alus” (Barenboim 1994: 21). Dirigendi eriala komplitseeritus muudab enda tegevuse mõtestamise vajaduse erakordselt teravaks. Eeltoodud mõtlemismudelites sisalduv kategoriseeritud teave lihtsustab teatud määral dirigendi tegutsemist esinemisolukorras.